

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ШКОЛЯРІВ З ПІДРУЧНИКОМ

Анотація

Автор статті робить спробу визначити провідні ознаки навчальної книги для дітей молодшого шкільного віку, визначає прийоми навчально-пізнавальної діяльності школярів на матеріалі підручників з гуманітарних дисциплін.

Ключові слова: освітній процес, початкова школа, навчальна книга, організація роботи з підручником.

Аннотация

Автор статьи делает попытку определить ведущие признаки учебной книги для детей младшего школьного возраста, определяет приёмы учебно-познавательной деятельности школьников на материале учебников по гуманитарным дисциплинам.

Ключевые слова: образовательный процесс, начальная школа, учебная книга, организация работы с учебником.

У Законі України «Про освіту» метою освіти визнано всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, і збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу [Закон України]. Серед пріоритетних завдань, які стоять перед сучасною початковою школою, неабиякої ваги набуває проблема формування в учнів бажання та вміння вчитися. Школа першого ступеня покликана розвивати здібності дітей, створювати умови для самовираження у різних видах діяльності, оволодіння загальнонавчальними уміннями та навичками.

Відродження сучасної початкової школи і виведення її на світові рівні функціонування неможливе поза ґрунтовним книжковим забезпеченням освітнього процесу. Книжка сьогодні – не тільки джерело знань, а й засіб інтелектуального, соціального і духовного розвитку особистості. Але для цього призначення потрібна навчальна література нового покоління, що стане базою модернізації змісту, форм, технологій і методів діяльності освітньої системи в Україні. Саме з книги, передусім навчальної, розпочинається переорієнтація свідомості людей, постання їх духовності та історичної відповідальності за власну долю. Ось чому такої соціальної гостроти і непересічного наукового значення набуває проблема створення й адекватного використання навчальної книжки і відмова від традиційної практики вітчизняного творення підручників та інших навчальних книг.

Аналіз фахової літератури свідчить про те, що проблема організації роботи з підручником вивчалася науковцями предметно. Сутність підручника, його структуру та функції досліджували В. Бейлінсон, В. Безпалько, Д. Зуєв тощо; психологічні основи організації роботи з підручником вивчали С. Бондаренко, Г. Гранік, Л. Концева, Г. Костюк, Н. Менчинська, Є. Петровський тощо; використання навчальної книги у навчальному процесі початкової школи – Ю. Бабанський, Н. Бібік, С. Бондаренко, Л. Занков, Я. Кодлюк, І. Лернер, О. Савченко тощо.

Відомо, що проблема використання підручника на уроках не є новою у психолого-педагогічній науці. Констатуючи суттєвий внесок учених у її розробку, слід зазначити, що робота з підручником розглядається дослідниками переважно як робота з текстом. Ми вважаємо такий підхід спрощеним, оскільки поза увагою залишаються інші компоненти навчальної книги – апарат організації засвоєння, ілюстративний матеріал, апарат орієнтування.

Аналіз педагогічного досвіду свідчить про те, що у роботі вчителів початкових класів спостерігаються значні методичні і психолого-педагогічні недоліки у використанні підручників, які стосуються особливостей роботи з текстом і позатекстовими компонентами навчальної книги, опрацювання

ілюстрацій тощо. Відтак актуальність проблеми, її нерозробленість у психолого-педагогічній науці та методичні недоліки використання і організації роботи з підручником у початковому навчанні спричинили вибір проблеми аналізу.

Школа першого ступеня як важлива ланка загальноосвітньої підготовки учнів покликана розвивати здібності дітей, створювати умови для самовираження у різних видах діяльності, повноцінного оволодіння загальнонавчальними вміннями та навичками, одним із провідних серед яких є вміння працювати з підручником.

В Українському педагогічному словнику знаходимо таке визначення підручника: «це книга, в якій викладаються основи знань з певного навчального предмета на рівні сучасних досягнень науки і культури. Для кожного типу навчальних закладів видаються підручники, які відповідають програмам і завданням цього закладу, віковим та іншим особливостям тих, хто навчається» [Зуєв 1995, с. 3-10].

Робота з підручником, на думку дидактів, один із важливих методів навчання, сутність якого полягає «в оволодінні новими знаннями, коли учень вивчає матеріал і осмислює наявні факти, приклади, закономірності і паралельно набуває вміння працювати з книжкою» [Смирнов 1999, с. 179]. Таке трактування зазначеного методу навчання вказує лише на діяльність учня, тоді як процес оволодіння знаннями на матеріалі підручника в початкових класах відбувається в основному під безпосереднім керівництвом учителя.

Сучасні дослідники трактують підручник як вид навчальної літератури, який репрезентує знання і види діяльності з конкретного навчального предмета відповідно до державних стандартів освіти та вимог навчальної програми з урахуванням особливостей цього предмета (його домінуючої функції), типу школи, вікових особливостей учнів і будується на засадах домінуючої концепції навчання [Ільїна 1974, с. 126].

А.І. Кузьмінський зауважує, що: «... метод роботи з книгою посідає чільне місце в системі словесних методів. Проте тут є деяка умовність. Якщо книгу

використовують як джерело друкованої інформації, то це – прояв застосування словесного методу. Коли ж книгу використовують для ознайомлення з малюнком, схемою, то це вже стосується групи наочних методів. Так чи інакше людина, яка навчається, повинна розуміти, що основне джерело отримання наукової інформації – це книга. Тому так важливо навчити учнів методам самостійної роботи з книгою: читанню, переказу, виписуванню, конспектуванню, складанню таблиць [Кузьмінський 2003, с. 12].

Виділяють наступні види навчальних книг: підручники, довідкова література (словники, словники-довідники, довідники, енциклопедії), додаткова література (художня, науково-популярна), роздаткова література [Зуєв 1983, с. 113].

На особливу увагу заслуговують дослідження Г. Гранік, Л. Концевої, С. Бондаренко, які присвячені обґрунтуванню психологічних основ роботи з підручником [Гранік 1988, с.47]. Ці вчені стверджують, що робота з підручником – складне інтелектуальне вміння, спрямоване на самоздобуття знань, яке містить в собі вміння розуміти текст і запам'ятовувати його зміст.

Психологи (Г. Гранік, Л. Концева, С. Бондаренко) виділяють такі основні етапи роботи над текстом:

- обдумування заголовка і епіграфа (часто заголовки і епіграф використовуються для того, щоб відразу поставити перед учнем запитання і таким чином спрямовувати читання у русло пошуку відповіді; за допомогою заголовка можна спрогнозувати те, про що йтиметься в тому чи іншому тексті; маючи заголовок, варто також запропонувати учням підібрати інші заголовки до твору);
- робота під час читання (психологи радять застосовувати такі прийоми роботи з текстом: виділення головного; поділ твору на частини; підбір заголовка; складання плану; аналіз емоційної сфери героя, автора чи власної; велику роль у процесі розуміння відіграє мовлення школяра, коли учень у співпраці з учителем розповідає про ті розумові операції, які він виконував у процесі спілкування з текстом, і про труднощі, що траплялися;

- підведення підсумків прочитаного [Гранік 1988, с. 47].

Робота з підручником як метод навчання може відбуватися у різних формах: під безпосереднім керівництвом учителя та у формі самостійної роботи учнів з книжкою (зауважимо, що другий спосіб можливий за умови, коли у школярів сформовані відповідні уміння); на різних етапах уроку; з кожним із основних компонентів навчальної книги [Гудзик 1999, с. 34-36].

Таким чином, розрізняють такі основні види роботи з підручником: зі структурними компонентами книжки; у формі самостійної роботи учнів з підручником та під керівництвом учителя; на різних етапах уроку. Це так звані «зовнішні компоненти» роботи з підручником як методу навчання, тобто ті, які реалізує вчитель. Разом з тим кожен метод включає і «внутрішні компоненти», застосовуючи які, «учень не лише справляється з поточними завданнями учіння, але й організовує свою пізнавальну діяльність, вчиться вчитися; іншою термінологією їх називають «надпредметними уміннями» [Божович 2000, с. 94]. Таким «внутрішнім компонентом» зазначеного методу виступає уміння працювати з підручником.

Під час роботи з навчальною книгою неабияку увагу варто приділяти формуванню в учнів уміння самостійно осмислювати і засвоювати новий навчальний матеріал. Як зазначив І. Харламов, «слід добитися, щоб школярі ... могли самостійно виділяти основні питання, складати план прочитаного у вигляді запитань і тез, аргументувати найбільш важливі положення, користуватися при читанні словником, аналізувати розміщені в книжці ілюстрації» [Харламов 1990, с. 217].

Самостійна робота учнів з підручником, на думку дидактів, включає такі етапи: підготовчий (орієнтувальний); виконавчий; перевірний (контролюючий). Особливо важливий підготовчий етап, основне призначення якого полягає в тому, щоб дитина усвідомила, чого буде навчатися, виконуючи дане завдання; які знання та уміння необхідні; вибрала серед них найраціональніші; склала план виконання. Таким чином, даний метод передбачає формування важливих загально навчальних умінь (аналізувати, планувати, порівнювати,

контролювати), певних рефлексивних якостей, що у кінцевому рахунку забезпечує розвиток самостійності як якості особистості, формує суб'єкта навчальної діяльності.

Для керівництва самостійною роботою з підручником пропонуємо алгоритм, розроблений Т.С. Назаровою. Щоб правильно виконати самостійну роботу, потрібно: 1) підготуватися до неї (подумати, чого я буду навчатися, виконуючи самостійну роботу, і що потрібно знати та вміти, щоб її виконати); 2) виконати роботу; 3) перевірити виконане [Рамзаєва 1981, с. 109].

Самостійна робота з підручником може застосовуватися на різних етапах уроку: у процесі підготовки до вивчення нового матеріалу, на етапі закріплення вивченого і рідше – під час ознайомлення з новим матеріалом.

Згідно психолого-педагогічних досліджень підручник – це вид навчальної літератури, який репрезентує знання і вид діяльності з конкретного навчального предмета відповідно до державних стандартів освіти та вимог навчальної програми з урахуванням особливостей цього предмета (його домінуючої функції), типу школи, вікових особливостей учнів і будується на засадах домінуючої функції навчання.

Шкільний підручник має низку особливостей, з якими ми і пропонуємо ознайомитися далі. Одним із важливих структурних елементів навчальної книги є текст, основне призначення якого полягає у повідомленні знань. Він конкретизує зміст програми, виступає потужним носієм навчальної інформації.

У методиці опрацювання матеріалу підручника виділяються дві сторони – організація засвоєння навчального матеріалу підручника та формування уміння працювати з книжкою. Комплексне уміння працювати з підручником включає в себе уміння працювати з текстом, з позатекстовими компонентами, користуватись апаратом орієнтування та уміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати, контролювати роботу тощо. Сформованість даного уміння забезпечує здатність школяра користуватися кожним із виділених компонентів підручника, а також навчальною книжкою загалом.

Обґрунтовано, що дидактичними основами організації роботи з навчальною книгою на уроках у початкових класах є: робота з кожним із основних структурних компонентів підручника; використання навчальної книги на різних етапах уроку; самостійна робота учнів з підручником та робота під керівництвом учителя.

Подальших досліджень потребує проблема підготовки вчителя початкових класів до організації роботи з навчальною книгою.

Література:

1. Внутрпредметные и межпредметные связи в начальном обучении : Межвуз. сб. научи, трудов / ред. коллегия : Г. В. Бельтюкова, Т. С. Назарова; отв. ред. Т. Г. Рамзаева. Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1981. 130 с.
2. Граник Г. Г. Когда книга учит / Г. Г. Граник, С. М. Бондаренко, Л. А. Концевая. М. : Педагогика, 1988. 189 с.
3. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://mon.gov.ua/activity>.
4. Зуев Д. Д. Учебная книга – источник становления личности школьника / Д. Д. Зуев // Педагогика. 1995. № 1. С. 3-10.
5. Зуев Д. Д. Школьный учебник / Д. Д. Зуев. М. : Педагогика. 1983. 240 с.
6. Гудзик І. П. Мова шкільного підручника / І. Гудзик // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць // Комп'ютер у школі та сім'ї. 1999. №12. С.34-36.
7. Ильина Т. А. Особенности программированного учебника / Т. А. Ильина // Проблемы школьного учебника. М.: Просвещение, 1974. Вып.1. 226 с.
8. Педагогика : педагогические теории, системы, технологии / под ред. С. А. Смирнова. М. : ИЦ «Академия», 1999. 512 с.
9. Педагогіка у запитаннях і відповідях : Хрестоматія / укл. А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. К. : Знання-прес, 2003. 700 с.
10. Психолого-педагогические проблемы развития школьника как субъекта учения / под ред. Е. Д. Божович. М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2000. 192 с.
11. Харламов И. Ф. Педагогика / И. Ф. Харламов. М. : «Высшая школа», 1990. 575 с.

Олійник Віталій

м. Вінниця

(Наук.керівн. – ст. викл. Пойда О. А.)

ВИХОВАННЯ ЛЮБОВІ ДО МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВИВЧЕННЯ ПОЕЗІЙ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

Анотація

У статті подано інформацію про методичні рекомендації щодо проведення уроку з української літератури. Основна мета – створити навчальні